

SLOVANSKE IN PREDNEOLATINSKE JEZIKOVNE PRVINE V LISTINI RIŽANSKEGA PLACITA (oziroma neuspeh poskus določanja le-teh)

Goran FILIPI

doc. dr., Pedagoška fakulteta v Pulju, 52000 Pula, Medulinska 3, CRO

IZVLEČEK

Avtor poskuša določiti slovanske jezikovne prvine v listini Rižanskega placita (804), ki bi lahko datacijo naselitve Slovanov v severozahodnem delu istrskega polotoka premaknile bistveno pred VIII. stoletje. Poleg tega predlaga nov položaj istriotščine v okviru romanske jezikovne družine. Avtor domneva, da je bil romanski jezik v Istri, ki se je oblikoval po razpadu vulgarne latinščine enak romanskim govorom v Furlaniji na severu in Dalmaciji na jugu vse do naselitve Slovanov, ki so se zapirali v romansko tkivo in oblikovali kline, ki so bistveno oslabele medsebojne stike romanske populacije.

0. Predpostavka

Izvirni dokument Placita ne obstaja več. Zaradi pomena same listine je nedvomno, da je v teku stoletij bilo izdelanih več kopij (prepisov). Kot pravi S. Žitko "kopija originala naj bi se ohranila le v Trevisanskem kodeksu, ki je pripadal dragoceni zbirki beneškega plemiča Bernarda Trevisana (Codex trevisanus)"¹. Za pričujočo razpravo smo tudi sami uporabljali faksimile omenjene kopije iz konca XV., začetka XVI. stoletja, ki je po mnenju nekaterih historiografov najstarejši ohranjeni prepis rižanskega placita². Zgodovinarji si niso enotni glede letnice samega dogodka. V literaturi zasledimo letnice od 800 do 810, a večina znanstvenikov sprejema letnico 804. No, to tematiko bomo raje prepustili zgodovinarjem in historiografom, sami pa se bomo poglobili v jezikoslovno problematiko in poskusili ugotoviti, ali je na začetku IX. stoletja moč najti slovanske in predneolatinske jezikovne prvine v istrskih pravnih dokumentih, pisanih v latinščini.

1 S. Žitko, *Listina Rižanskega placita - dilema in nasprotja domačega in tujega zgodovinarstva* - I. del, *Annales I, Koper 1991*, str. 59-68, zlasti 60.

2 Uporabljamo faksimile listine Placita iz *I placiti del "Regnum Italiae"*, a cura di Cesare Manaresi, Rim 1955, ki ga je M. E. A. Zetto objavil z izvirno paginacijo v *Il Placito di Risano*, Edizioni ANVGD - ERI, Trst, 1989: rokopis, str. 110-115, transkripcija str. 116-124.

1. Prisotnost Slovanov v Istri v IX. stoletju

Da so Slovani prisotni v Istri na začetku IX. stoletja, je popolnoma razvidno iz listine. Omenjeni so večkrat. Najprej na strani 53 (20. vrstica in dalje): *Insuper sclavos super terras nostras posuit: ipsi arant nostras terras et nostras runcoras, segant nostras pradas*³, *pascunt nostra pascua, et de ipsas nostras terras reddunt pensionem Ioanni. Insuper non remanent nobis boves, neque caballi. Si aliquid dicimus, interimere nos dicunt*⁴. Na str. 55 (8. vrstica in dalje): *Per tres vero annos illas decimas, quas ad sanctam Ecclesiam dare debuimus, ad paganos sclavos dedimus, quando eos super ecclesiarum et populares terras nostras misit in sua peccata et nostra perditione*⁵. Na isti strani (27. vrstica in dalje): *De sclavis autem, unde dicitis, accedamus super ipsas terras, ubi resedunt, et videamus: ubi sine vestra damnietate valeant residere, resideant; ubi vero vobis aliquam damniatatem faciunt sive de agris, sive de silvis, vel roncora, aut ubicumque, nos eos eiciamus foras. Si vobis placet, ut eos mittamus in talia deserta loca, ubi sine vestro damno valeant commanere, faciant utilitatem in publico, sicut et ceteros populos*⁶. Na strani 56 (2. vrstica in dalje): *Tunc previdimus nos missi domni imperatoris, ut Ioannes dux dedisset vadia, ut omnia prelata superposta, glandatico, herbatico, operas et collectiones*⁷, *de sclavis et de angarias, vel navigationes emendandum*⁸. V delu besedila na str. 54 (6. vrstica in dalje): (...) *advenas homines ponit in casas vel ortora, nec in ipsos potestatem habemus*⁹ - so Slovani mogoče omenjeni implicite? Vendar bi iz stavka "*Advenas homines, qui in vestrum resident, in vestra sint potestate*"¹⁰, če ga povežemo z naslednjim

- 3 V obliki *pradas*, ki je nepravilni tožilnik množine za klas. *pratun* "travnik", je zanimiva sonorizacija t. d. Prim. toponim *Prade* na Koprskem - če ni od *praedum*.
- 4 Prevod (vsi prevodi v slovenščino v tej razpravi so delo dr. Rajka Bratoža po izvirni izdaji vira z italijanskim prevodom, ki sta ga priobčili A. Petranovič in A. Margetič, II Placito del Risano, Atti 14, Rovinj 1983-1984, str. 55-57 - celoten prevod je objavil S. Žitko, Listina Rižanskega placita - dileme in nasprotja domačega in tujega zgodovinarstva - II. del, Annales 2, Koper 1992, str. 87-102 - prevode bomo navajali v beležkah; številka v oklepaju pomeni stran v pravkar omenjenem delu): Poleg tega je naselil na našo zemljo Slované. Ti orjejo naše njive in naše krčevine, kosijo naše travnike, pasejo po naših pašnikih in od naše zemlje dajejo dajatve Janezu. Poleg tega nam zmanjkujejo tako voli kakor konji; če kaj rečemo, pravijo, da smo jih sami pobili. (str. 88)
- 5 Prevod: Tri leta smo tiste desetine, ki bi jih morali oddajati sveti cerkvi, dajali poganskim Slovanom, potem ko jih je (vojvoda) poslal na zemljo cerkve in ljudstva, sebi v greh in nam v pogubo. (str. 89)
- 6 Prevod: Glede Slovanov, o katerih pripovedujete, pa pojdimo v tiste kraje, kjer prebivajo, in poglejmo; kjer bi mogli prebivati brez škode za vas, naj prebivajo; kjer pa vam povzročajo kakšno škodo, bodisi na polju, po gozdovih, na krčevinah ali kjerkoli, jih od tam preženimo. Če vam je prav, jih pošljemo v take zapuščene kraje, kjer lahko prebivajo brez škode za vas, da bodo koristni za državo, tako kakor so druga ljudstva. (str. 89)
- 7 S. Žitko pravi, da v starejših prepisih na tem mestu ni vejice, kar je bistveno ugodnejše za Slované in vojvodo Janeza. (Žitko, op. cit., n. 29).
- 8 Prevod: Nato smo mi, poslanci gospoda cesarja, poskrbeli, da je vojvoda Janez dal poročstva, da se bo izpolnilo vse, kar je bilo predloženo glede davšin, pravice do paše prašičev in živine, delovnih obveznosti, dajatev, glede Slovanov, glede tlake in brodarjenja. (str. 89)
- 9 Prevod: Tuje ljudi je naselil v naših hišah in vrtovih in nad njimi nimamo nikakršne oblasti. (89)
- 10 Prevod: Tujci, ki prebivajo na vaši (zemlji), naj bodo pod vašo oblastjo. (89)

stavkom "De sclavis autem, unde dicitis (...), ki smo ga že citirali, lahko sklepali, da Slovani pravzaprav niso tujci, da je njihov status povsem drugačen.

2. Status Slovanov

Iz navedenih delov Placita je težko določiti status slovanskega prebivalstva. Očitno je le, da so še vedno pogani (če to ni le žaljivka v izjavi priče, ki očitno ne mara Slovanov). Mogoče pa so ravno zaradi tega, ker so pogani, "manjvredni" cesarski podložniki in jih ni na, za tisto obdobje pomembnem in velikem, zborovanju: drugi jih obtožujejo, oni pa nimajo priložnosti za obrambo. Niti sam zaključek Placita (posebno verzija z vejico) ni ugoden zanje. Vsekakor pa je neizpodbitno dejstvo, da so Slovani prisotni v Istri na začetku IX. stoletja in da jih ni malo - če bi jih bilo malo, ne bi starim prebivalcem povzročali toliko preglavic. Zato domnevamo, da so prisotni bistveno pred časom Rižanskega zbora: obdelujejo zemljo, kosijo, ukvarjajo se z živinorejo in podobno - do tega pa neka skupnost ne pride kar čez noč.

3. Leksikološka analiza

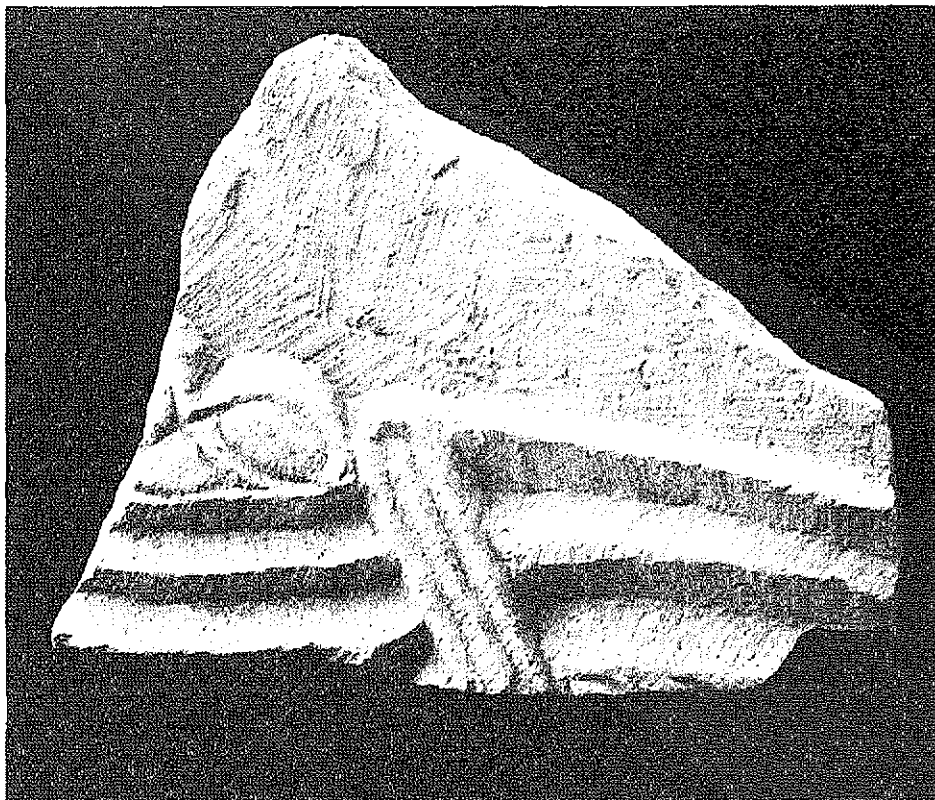
Zaradi tega smo menili, da bomo v listini Placita našli slovanske, oziroma predneolatinske, jezikovne prvine, ki bi dokazale prisotnost Slovanov na Koprskem nekako od začetka VI. stoletja ali celo prej. Pozorno smo prebrali latinski tekst, a zaman. Naj omenimo tudi to, čeprav si tega nismo zastavili kot nalogo, da nismo našli niti enega samega slovanskega osebnega imena.

3.1. Toponimi

Pričakovali smo predvsem toponime, kajti le-ti so najbolj zanesljive priče za prisotnost kakega ljudstva na kakem ozemlju. Le en toponim je za nas zanimiv. Gre za obliko *Priatello*¹¹ Samoglasniška končnica kaže na že romanizirano obliko, ki se je lahko razvila iz vulg. lat. pripone *-ellu(m)* ali *-ellu(s)*, ali pa, če je toponim, kar je resda malo verjetno, slovanska izposojenka, je enostavno prišlo do romaniziranja domače pripone *-el(j)*¹². Samega kraja ne najdemo niti na najstarejših zemljevidih; povpraševali smo po Istri domačine, a vse zaman. Zato je težko razvozlati navedeno krajevno ime. A to še ne pomeni, da slovanskih toponimov v tem obdobju ni. V listini so omenjeni le pomembnejši kraji (npr. Novigrad, Labín), za katere zapisovalcu, čeprav tujcu, ni težko najti ustrezne domače zamenjave. Poleg tega, kot smo že rekli, Slovanov na razpravi ni.

11 (...) item possessionem quam tenet in Priatello, cum terris, vineis et olivetis et plura alia loca. (str. 53, v. 6, 7) - Prevod: Prav tako posestvo, ki ga ima v Priatellu, z njivami, vinogradi in oljčnimi nasadi, in številne druge kraje. (str. 88)

12 H. Krahwinkler (Friaul im Frühmittelalter, Dunaj, Köln, Weimar, 1992) enači, po A. Guillou (Régionalisme et indépendance dans l'empire byzantin au VIIe siècle, Roma 1969, str. 194), *Priatello* z Oprtijem. Guillouovo delo nam ni dostopno in ne vemo, če je Guillou (Krahwinkler je ni) postavil etimologijo *Priatello* *Oprtalj*. Menimo, da do takega izvajanja ni moglo priti v IX. stoletju ali prej. Možno bi bilo obratno izvajanje, a danes so si jezikoslovci enotni, da je toponim *Oprtalj* nastal od sintagme *ad portolam*, oblika *Priatello* pa ni nikjer, vsaj kolikor je nam znano, zapisana za *Oprtalj*. Zaradi tega tudi dvomimo v enačenje dveh toponimov.



Odlomek iz pletenine s hriba Sv. Marka pri Kopru iz 9. stoletja (PMK).

3.2. Apelativi.

Če nismo našli toponimov, je bilo še manj verjetno, da bomo našli občne besede slovanskega porekla. In res, ni jih. Možno je, da so romanski prebivalci Istre, udeleženci Placita, uporabili kako izposojenko iz slovanskih idiomov, a jo je notar polatinil, ali pa je bila zamenjana pozneje, pri prepisovanju, iz političnih ali jezikovnih vzrokov. Pri preučevanju teksta smo bili posebno pozorni na besede, ki bi jih lahko imeli za predneolatske (torej za take, ki spadajo v vulgarno latinske jezikovne plasti), a smo spet ostali praznih rok. Vzrok za to je vsekakor odsotnost Slovanov na razpravi. Če bi bili prisotni, bi vsekakor notar, ne glede na stopnjo učenosti, zapisal kako obliko, ki bi kazala na izposojenko iz predneolatskih jezikovnih plasti, ki so jo Slovani zagotovo uporabljali v IX. stoletju - izpod peresa mu je ušla npr. oblika *pradas* (glej n. 2), ki je že romanizirana oblika latinske besede, in to ni edina tovrstna beseda v listini.

3.2.1. Sami smo na Koprskem zabeležili več besed, ki bi jih lahko imeli za relikte iz dobe vulgarne latinščine. Navajamo samo dve: *flónða* "frača", Dekani (vulg. lat.

*FLUNDAM), in *flūm* "reka Dragonja", Krkavče (lat. FLUMEN "reka")¹³. Domnevamo, da sta navedeni besedi izposojeni v časih, ko je večina istrskega prebivalstva uporabljala t. i. vulgarno latinščino: "Lingvisti koji se slažu s više-manje jedinstvenim vulgarnim latinitetom, smještaju granicu (sc. razbijanja enotnosti vulgarne latinščine) obično negdje između IV i IX stoljeća, tj. u prelazni period od kasne Antike u rani Srednji vijek." V Istri, ki je precej oddaljena od središča, je do razpada enotnosti vulgarne latinščine prišlo vsekakor bistveno pred VII. stoletjem¹⁴. Menimo, da se je iz nekoč enotne vulgarne latinščine oblikovalo nekaj sorodnih jezikovnih skupin; iz njih so se začeli oblikovati romanski jeziki. Pri nekaterih skupinah pa se je razvoj v romanske jezike pretrgal, in so le-te ponovno razpadle na več sorodnih jezikovnih skupin, ki so, neodvisno druga od druge, nadaljevale z razvojem v določene romanske jezike. Menimo, da je tako usodo doživel postlatinski jezik v Furlaniji, Istri in Dalmaciji, ki je po razpadu vulgarne latinščine bil ostal enoten. Domnevamo, da je jezik v teh pokrajinah bil enoten do prihoda Slovanov (VI. ali VII. stoletje) na območja vzhodnojadranskih obal ali pa v njihovo neposredno bližino. Slovani so prihajali v valovih in niso povsod dospeli do obale; tam, kjer so, so se zapičili kot klin in ločili romansko prebivalstvo med seboj. Ti slovanski klini¹⁵ so vzrok, da so iz enotne romanščine naših treh pokrajin začele svoj neodvisen razvoj tri nove skupine romanskih jezikov: furlanski govori na severu, dalmatski na jugu in istrijski v Istri. Od X. stoletja postaja vpliv Benetk (torej beneščine) v Istri in Dalmaciji bistveno večji. Dokončni udarec vsem govorom, ki so nastali iz enotne romanščine Furlanije, Istre in Dalmacije v Istri in Dalmaciji je zadala beneščina, ki je popolnoma nadomestila večino dalmatskih govorov že med XI. in XV. stoletjem, le na otoku Krku šele proti koncu prejšnjega stoletja, furlanske govore v Miljah in Trstu tudi v XIX. stoletju, istrijske govore (ki so se le delno ohranili do danes) pa najbrž že zelo zgodaj (najbrž zaradi tega nimamo pisanih dokumentov), morda že v X. ali XI. stoletju.

3.2.2. Če bi podobne besede zasledili tudi v istrskih listinah pred IX. oziroma VIII. stoletjem, ali pa še prej, v slovanskih ustih, bi lahko prihod Slovanov v Istro premaknili za kako stoletje. Čeprav razpolagamo z vrsto izposojenk v slovenskih istrskih govorih, ki jasno kažejo, kot obe navedeni besedi, da bi jih lahko pripisali vulgarnolatinski jezikovni plasti, tega ne moremo s stoprocentno gotovostjo trditi, ker so enaki, ali pa zelo podobni, jezikovni pojavi značilni tudi za furlanske govore in bi potemtakem naše besede lahko bile tudi novejšje izposojenke iz furlanščine. Vendar, če sprejmemo zgornjo predpostavko, je omenjene besede predbeneškega tipa vsekakor treba imeti za relikte iz predneolatinskih jezikovnih plasti, ki so skupni furlanščini, dalmatščini in istriotščini.

13 Več o tem G. Filipi, Di alcune parole romanze prevenete del dialetto sloveno di Decani presso Capodistria, v *Isole linguistiche e culturali*, Atti del 24 Convegno dell'A.I.M.A.V., Udine 13 - 16 maggio 1987, Videm 1988, str. 203-208.

14 P. Tekavčič, Uvod u vulgarni latinitet - s izborom tekstova, Zagreb 1970, str. 16.

15 Domnevamo, da bi dokaze za prvi klin lahko našli nekje med Miljami in Trstom, za drugi pa okoli Senja (Vinodol?).

4. Zaključek

Na žalost nismo dosegli zastavljenega cilja. Hoteli smo poiskati dokaze, ki bi naselitev Slovanov v ta del Istre premaknili bistveno pred VIII. stoletje. Odsotnost slovanskih in predneolatinskih jezikovnih prvin v navadnih, vsakdanjih besedah je, kot smo že omenili, vsekakor posledica neprisotnosti Slovanov na razpravi in ne nujno kasnejših popravkov pri prepisovanju listine (vzroki za te popravke so lahko politični ali pa stilistični in puristični). Bolj skrbi odsotnost toponimov slovanskega porekla, a kot je že rečeno, je v tekstu malo krajevnih imen, in še to so samo pomembnejša mesteca in vasi. Počakati bo torej treba na odkritje kake nove listine, ali pa na materialne dokaze, ki bodo lahko podkrepili naše lingvistične predpostavke.